

ՆՈՐԱՅԱՅՑ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ
Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ
(ԾԱՆՈՒՄ 135-ամեակի եւ մահուան 55-ամեակի առթիւ)

Համո Սուքիասեան

Անուանի Հայագէտ, Վիեննայի Միւթարեան միաբանութեան անդամ Հայր Ներսէս վարդապետ Ակինեանը 1924-1928 թթ. գործել է Խորհրդային Հայաստանում: Վիեննա վերադառնալուց յետոյ «Հանդէս ամսօրեայ» ամսագրում հրատարակած հաշուետուութիւնում նա նշել է Խորհրդային Հայաստան իր ուղեւորութեան նպատակները՝ ուսումնասիրել Խորհրդային Միութեան տարածքում, յատկապէս՝ Էջմիածնում ու Երեւանում պահուող հայերէն ձեռագրերը, Վիեննայի Միւթարեան մատենադարանի համար հաւաքել 1914-1924 թթ. հրատարակուած գրքերը եւ թերթերը, Խորհրդային Հայաստանում Միւթարեան որբանոց կամ վարժարան բացելու վերաբերեալ համաձայնութիւն ձեռք բերել հայկական կառավարութեան հետ¹:

Իր «Հայոց մատենագրութեան պատմութիւն» աշխատութիւնը շարադրելու նպատակով դեռեւս 1922 թ. Հ. Ն. Ակինեանը փորձել էր ուսումնասիրութիւն կատարել Սբ. Ղազարի Մայրավանքում, ինչը յաջողութեամբ չէր պսակուել: Ուստի նա նպատակադրուել էր ուսումնասիրել Երուսաղէմում եւ Էջմիածնում պահուող հայերէն ձեռագրերը: Բեռլինում Խորհրդային Հայաստանի առեւտրական ներկայացուցիչ Սիմոնիկ Փիրումեանի միջնորդութեամբ ՌԿ(Բ)Կ Անդրերկրկոմի առաջին քարտուղար Ալեքսանդր Մեասնիկեանը, գնահատելով Ակինեանի հայագիտական վաստակը եւ ըմբռնելով կատարելիք աշխատանքի

1 Հ. Ն. Ակինեան, Համառոտ տեղեկագիր գիտական ուղեւորութեան ի Հայաստան «Հանդէս ամսօրեայ», Վիեննա, 1929, թիւ 4 (ապրիլ), էջ 194:

կարեւորութիւնը, ցանկալի է համարում նրա գիտահետազոտական ուղեւորութիւնը Հայաստան եւ հրահանգում է համապատասխան թոյլտուութիւն տալ²: Այստեղ նշանակութիւն չի ունենում հայագէտի՝ հոգեւորական լինելու հանգամանքը: Լինելով գրչի մշակ՝ Ա. Մեասնիկեանն ընդգծուած դրական վերաբերմունք ունէր տաղանդաւոր գրողների, գիտնականների, դերասանների, նկարիչների, ճարտարապետների նկատմամբ: Անդրկովկասում գործելու տարիներին (1921-1925 թթ.) նրա անմիջական ջանքերով հայրենիք են վերադարձել տասնեակ մտաւորականներ, որոնք ծանրակշիռ ներդրում են ունեցել Խորհրդային մշակոյթի ձեւաւորման ու զարգացման գործում:

1924 թ. մարտի 25-ին ուղեւորութիւնը սկսելով Վիեննայից՝ Ակինեանը Բեռլին-Ռիգա երթուղով հասնում է Մոսկուա, ուր ձեռնամուխ է լինում նախկին Լազարեան ճեմարանում (այդ ժամանակ՝ Հայ կուլտուրայի տուն) պահուող հայկական ձեռագրերի ուսումնասիրութեանը: 1924 թ. հոկտեմբերի 1-ին Ակինեանը ժամանում է Երեւան: «Հանդէս ամսօրեայ» ամսագրում հրատարակած իր հաշուետուութեան մէջ նա շեշտում է՝ Լուսաւորութեան ժողովմատն «ամենայն բարեացակամութեամբ բացաւ իմ առջեւ Պետական թանգարանի ձեռագիրներու բաժինը»: Այստեղ շուրջ 1100 ձեռագիր էր պահուում: Աւարտելով այս ձեռագրերի ուսումնասիրութիւնն ու ժողովմատնի յանձնարարութեամբ որոշակի վճարի դիմաց

2 Նոյն տեղում:

համառոտ ձեռագրացուցակի կազմումը՝ 1925 թ. նոյեմբերին Ակինեանը տեղափոխուում է Էջմիածին եւ լուսժողովմատնի օժանդակութեամբ սկսում է ուսումնասիրութիւն կատարել նախկինում Մայր Աթոռին պատկանող Մատենադարանում, ուր պահուում էր շուրջ 7000 ձեռագիր³:

Ակինեանի՝ 1925 թ. մայիսի 22-ի դիմումի հիման վրայ լուսժողովմատնը նրան վկայական է տալիս, որպէսզի գիտական ուսումնասիրութեան համար մեկնի Թիֆլիս, Ախալցխա եւ Ախալքալաք՝ հետազոտելու հայկական ձեռագրերը: Թիֆլիսում նա ուսումնասիրելու էր Պետական թանգարանի, գրադարանների, իսկ գաւառներում՝ եկեղեցիների եւ անհատների մօտ պահուող հայերէն ձեռագրերը: ՀՄՍՀ լուսժողովմատնի հայերէն հայկ Եղեղեանը մայիսի 25-ին տեղակալ Հայկ Եղեղեանը մայիսի 25-ին հարցով յատուկ գրութիւն է ուղարկում վրաստանի լուսժողովմատն⁴: Չնայած հորձուներէութիւնն արգելաւէտ չէ լինում:

Բացի գիտական ուսումնասիրութիւններից, Հ. Ն. Ակինեանը ջանքեր է գործադրել Վիեննայի մատենադարանը նոր եւ հին հրատարակութիւններով համալրելու ուղղութեամբ: Այս հարցում նա ստացել է ՌԿ(Բ)Կ կենտկոմի քարտուղար, ճանաչուած հայագէտ Աշոտ Յովհաննիսեանի օժանդակութիւնը: Վերջինս համոզուած էր, որ Երուսաղի սիրտը հանդիսացող Վիեննայում պէտք է պահուեն հայալեզու բոլոր գրքերն ու պարբերականները⁵:

1925 թ. Հ. Ներսէս Ակինեանի կողմից Վիեննա ուղարկուած գրքերի եւ թերթերի ցանկերում կային ինչպէս Խորհրդային, այնպէս էլ մինչխորհրդային տարիների հրատարակութիւններ: Դրանք 1910-1920-ականների հրատարակուած թերթեր էին,

3 Նոյն տեղում, էջ 195-196:
4 Հայաստանի ազգային արխիւ (այսուհետեւ՝ ՀԱԱ), ֆ. 122, ց. 1, գ. 185, թ. 31, 30:
5 ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 290, թ. 155 եւ շրջ.:

գեղարունտական ստեղծագործութիւններ, գիտական ուսումնասիրութիւններ, հայերէն, ռուսերէն, վրացերէն եւ եւրոպական լեզուներով մինչխորհրդային շրջանում տպագրուած օրացոյցներ (խորհրդային տարիներին Մայր Աթոռի հրատարակած օրացոյցներից, նաեւ կրօնական բնոյթի գրքեր չկային)⁶:

Արդէն «Հանդէս ամսօրեայ» ամսագրի 1926 թ. մարտ-ապրիլի համարում տպագրուած է ՀՄՍՀ կառավարութեան ու մտաւորականների ուղղուած՝ Վիեննայի Միւթարեան միաբանութեան մատենադարանապետ Հայր Մեսրոպ վարդապետ Հապոզեանի շնորհակալական խօսքը՝ Հ. Ն. Ակինեանի միջնորդութեամբ մատենադարանին փոխանցուած՝ Առաջին աշխարհամարտի տարիներին եւ յետպատերազմեան շրջանում հրատարակուած 400 գրքի եւ 5000 համար պարբերական հրատարակութիւնների համար⁷:

Յաջորդ ամիսներին եւս Հ. Ն. Ակինեանը լրջօրէն զբաղուած է հին ու նոր հրատարակութիւնները ժողովելով ու Վիեննա ուղարկելով: Նա նաեւ կազմակերպում է գրափոխանակութիւն: Հակերպում է գրափոխանակութիւն գործադրելու ուղղուած գրքերի դիմաց Վիեննայից Երեւանի հանրային գրադարանի համար ուղարկուած են Միաբանութեան հրատարակած աշխատութիւնները:

Վերը նշուած փաստերը մեզ հիմք են տալիս վստահաբար պնդելու, որ նշանաւոր հայագէտի իրականացրած հաւաքական աշխատանքի շնորհիւ ներկայումս կան Վիեննայում կարող են պահպանուած լի-վիեննայում կարող են պահպանուած գրքեր ու պարբերականների համարներ:

Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքով Արեւմտեան Հայաստանի կորստից յետո՛ւ

6 Նոյն տեղում, գ. 292, թ. 66-71 շրջ.:

7 «Հանդէս ամսօրեայ», 1926, թիւ 3-4 (մարտ-ապրիլ), բովանդակութեան ցանկի ներքեւում:

տոյ Մխիթարեանների ուշադրութիւնն առաւել սեւեռուել էր Արեւելեան Հայաստանի վրայ: Նրանք ձգտում էին խորհրդային Հայաստանում կենտրոն հիմնել: Ասուածի դրսեւորումներից է այն, որ Երեւան ժամանելուց շատ չանցած՝ 1925 թ. յունուարի 29-ին, ՀՍՍՀ լուսժողովում Ա. Մուսեանին ուղղուած դիմումում Հ. Ն. Ակիւնեանը յայտնում էր, որ միաբանութիւնը ձգտում է գալ եւ Հաստատուել հայրենիքում: Այդ նպատակով խնդրում էր թոյլատրել բացել գիւղատնտեսական միջնակարգ դպրոց, որբանոց, տպարան, յետագայում նաեւ՝ մատենադարան, թանգարան ու գիտական կենտրոն: Իսկ իբրեւ հոգեւորականներ՝ խնդրում էր տրամադրել Հայ առաքելական եկեղեցու վայելած արտօնութիւններն ու ազատութիւնները⁸:

Այս առաջարկը, ինչպէս եւ սպասելի էր, ՀՍՍՀ իշխանութիւնների կողմից մերժուում է: Վերը յիշուած հաշուետուութիւնում Հ. Ն. Ակիւնեանն իր այս դիմումը «միամիտ առաջարկութիւն» է անուանում⁹: Հասկանալի է, նա արդէն ծանօթացել էր խորհրդային իրականութեանը, իսկ էջմիածնում գտնուելու ընթացքում քաջատեղեակ էր դարձել կրօնի ու նրա սպասարներին նկատմամբ խորհրդային երկրում գոյութիւն ունեցող անհանդուրժող վերաբերմունքին:

Այդուհանդերձ, Հ. Ն. Ակիւնեանը խորհրդային Հայաստանում կրթական-քարոզչական գործունէութիւն իրականացրել է: 1926 թ. յունիսից նա ստանձնել էր Երեւանի հայ կաթողիկ համայնքի հոգեւոր հովուութիւնը:

1920-ականների սկզբից Հայկումկուսի ներսում ժամանակ առ ժամանակ սուր կերպով արտայայտուող ներկուսակցական խմբակայնութեան, ընդդիմութեան, բանավէճերի ու բախումների դրսեւորումները

8 ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 5, գ. 28, թ. 16 եւ 21բ.:

9 Հ. Ն. Ակիւնեան, Գ2. աշխ., էջ 194:

1927 թ. դարեանը վճռորոշ հանգրուանի են հասնում՝ յանգեցնելով ազգայնականութեան, «սպեցիֆիզմի», «դաշնակիզմի» եւ այլ «մահացու մեղքերի» մէջ մեղադրուող Աշոտ Յովհաննիսեանի ու թիմակիցների դիրքերի թուլացմանը: Իսկ արդէն յուլիսի 1-6-ին գումարուած ՀԿ(բ)Կ կենտկոմի հինգերորդ պլենումը զբաղեցրած պաշտօններից ազատում է Կենտկոմի առաջին քարտուղար Ա. Յովհաննիսեանին եւ քարտուղար Ալեքսանդր Շահսուվարեանին:

Այս պայմաններում սահմանափակուում է նաեւ Հ. Ն. Ակիւնեանի ազատութիւնը: Հայգլաւիտի կողբիայի 1927 թ. ապրիլի 29-ի նիստում քննարկուում ու մերժուում է նրա խնդրանքը՝ Վիեննայում հրատարակուող «Նոտորըրը 1910 թ.» վերնագրով ալբոմի համար նիւթեր եւ լուսանկարներ հաւաքելու նպատակով նամակներ տպագրել՝ տարբեր քաղաքներ ուղարկելու համար¹⁰: Նրա զլխին սեւ ամպեր էին կուտակուում: Սրան գումարուում են Անդրկովկասի սահմաններում կաթողիկ հոգեւորականութեան դէմ սաստիկացող հալածանքները (նրանք մեղադրուում էին Վատիկանի գործակալներ լինելու, միսիոներական աշխատանքով զբաղուելու մէջ), որոնք չէին կարող չընթացել Հ. Ն. Ակիւնեանին, ով Երեւանի հայ կաթողիկ համայնքի առաջնորդն էր: 1928 թ. մարտի 20-ին ՀԿ(բ)Կ կենտկոմի քարտուղար Հայկ Յովսէփեանին ուղղուած հրահանգում տեղեկացնելով, որ «Վրաստանում Վատիկանի գործակալ» Բաթմանովը 10 տարով աքսորուել է, Համկ(բ)Կ Անդրերկրկոմի քարտուղար Մամիա Օրախելաշուիլին առաջարկում է կարճ ժամկէտում ծանօթանալ Հ. Ն. Ակիւնեանի աշխատանքին եւ չխոչընդոտել, որ Պէտքազվարչութիւնը «նրա հետ անհրաժեշտ կերպով վարուի»¹¹:

10 ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 3 (2ա), գ. 7, թ. 8:

11 ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 8, գ. 38, թ. 16:

Թիֆլիսից եկած հրահանգն անկատար չէր կարող մնալ: Մարտի 15-ին լուսժողովմատն Ակիւնեանին յանձնարարուում է մինչեւ ամսուայ վերջ աւարտել էջմիածնի մատենադարանի ձեռագրերի ցուցակապետական-քաղաքական վարչութեան կողմից նա կալանաւորուում է: Նշենք, որ Ակիւնեանը հրաշալի հասկանում էր, որ իրեն կալանաւորելու որոշումը ոչ թէ ՀՍՍՀ իշխանութիւններինն էր, այլ Թիֆլիսում եւ Մոսկուայում կայացուած որոշման հետեւանք էր: Ասուածի վկայութիւնն են նրա առղբերը, որ կալանաւորումն իր համար անակնկալ չէր, գալիս էր «ոչ մերձաւորներէ, այլ հեռաւորներէ»: Նա հաստատուած էր ընդգծում է. «Կը զգամ, թէ հայ Կառավարութիւնը չէր խափանարաբեւ այս մխիթարութիւն է ինձ»¹²: Լուսժողկոմատի յանձնարարութեամբ Հանրային գրադարանի վարիչ Յակոբ Զօրեանը յուլիսի վերջին Պետական-քաղաքական վարչութիւնից ստանում եւ գրադարան է տեղափոխում Հ. Ն. Ակիւնեանի 6 արկղերը ու ձեռագրերը¹³:

Երեւանում ու Թիֆլիսում հարցաքննութեան ենթարկուելուց յետոյ Ակիւնեանը տեղափոխուում է Մոսկուա: Ի թիւս այլ «յանցանքների» նա մեղադրուում էր հեքիմութեան, անօրինական բժշկական գործունէութեան մէջ: Զեւական կողմից սա նրան ուղղուած հիմնական մեղադրանքն էր: ԽՍՀՄ միացեալ պետքազվարչութեան կողմից խորհրդակցութեան 1928 թ. դեկտեմբերի 14-ի նիստում որոշուում է Ակիւնեանին երեք տարով աքսորել Սիբիր՝ նախօրէ սկիզբը հաշուելով կալանաւորման պատժի սկիզբը հաշուելով կալանաւորման օրից՝ ապրիլի 28-ից: Աքսորը կարող էր փոխարինուել ԽՍՀՄ-ից արտաքսմամբ, եթէ մէկ ամսուայ ընթացքում ամբաստանալը վիզա ստանար: 1929 թ. յունուարի 29-ին

12 Հ. Ն. Ակիւնեան, Գ2. աշխ., էջ 201, 205-206:

13 ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 3 (2ա), գ. 14, թ. 3-4:

ստացած վիզայով փետրուարի 5-ին Հ. Ն. Ակիւնեանը գնացքով անցնում է ԽՍՀՄ-Լեհաստան սահմանը¹⁴: «Հանդէս ամսօրեայ» ամսագրի 1929 թ. փետրուարի համարում տեղեկացուում է, որ Հ. Ն. Ակիւնեանը «ողջամբ վերադարձած է Հայաստանէն»: Այնուհետեւ ափսոսանքով նշուում է, որ թիւրիմացութեան պատճառով ընդհատուել են նրա գիտական ուսումնասիրութիւնները¹⁵: Կարծում ենք՝ Ակիւնեանի աքսորն արտաքսելով փոխարինելու որոշումը, այնուհետեւ այն նոյնիսկ սահմանուած ժամկէտի աւարտից յետոյ թոյլատրելը պայմանաւորուած էր նրանով, որ հայագէտ հոգեւորականի ձեռքաւարչութիւնը Եւրոպայում մեծ ազդեցութիւն էր բարձրացրել:

Վիեննա վերադառնալուց յետոյ էլ Հ. Ներսէս Ակիւնեանը չի կտրել կապը խորհրդային Հայաստանի հետ, տարիներ շարունակ զբաղուել է Երեւանում մնացած իր գրքերի ու ձեռագրերի փոխադրման խնդրով: Այդ նպատակով նա բազմաթիւ դիմումներ է յղել խորհրդային Հայաստանի պաշտօնեաներին: Այսպէս՝ 1929 թ. Վիեննա վերադառնալուց եւ առժամանակ գրքերը չստանալուց յետոյ ՀՍՍՀ լուսժողկոմատին ուղղուած նամակում Ակիւնեանը պահանջում է վերադարձնել Հանրային գրադարանին Վիեննայից ուղարկուած մէկ արկղ գրքերի վճարը (80 դոլար): Խնդիրն այն է, որ Ակիւնեանի կողմից Վիեննա ուղարկուելիք գրքերը Երեւանում բռնագրաւուել էին¹⁶:

Այս դիմումն առիթ է ծառայում, որ լուսժողովում Արտաւազդ Եղիազարեանի 1930 թ. փետրուարի 11-ի կարգադրումով վարչութեամբ յատուկ յանձնաժողով կազմուի:

14 Բ. Աւագեան, ՊԱԿ-ի փաստաթղթերը Հայաստանում կաթողիկ եկեղեցու բռնադատուած հոգեւորականների մասին (1928-1937 թթ.) - «Մովսէս Խորենացի», Երեւան, 2009, թիւ 1-2, էջ 43-45:

15 «Հանդէս ամսօրեայ», 1929, թիւ 2 (փետրուար), էջ 127-128:

16 ՀԱԱ, ֆ. 1337, ց. 1, գ. 268, թ. 1-2:

(նախագահ՝ Յակոբ Զօրեան, անդամներ՝ Վաղարշակ Այվազեան, Երուանդ Շահազիզ, Սենեքերիմ Տէր-Յակոբեան, Միմոն Յակոբեան), որը նոյն օրը բացում է կնքուած վիճակուած Հանրային գրադարանում պահուող արկղերը, որտեղ կային 26 ձեռագիր, 2 ձեռագրի պատառիկ, խորհրդային եւ մինչխորհրդային շրջանում հրատարակուած գրքեր ու պարբերականներ, ցարական շտաբի 4 քարտէզ, նաեւ Ալեքսանդրապոլի յատակագիծը¹⁷:

1934 թ. ապրիլի 29-ին ՀՍԽՀ լուսժողովում ներսիկ Ստեփանեանին ուղղուած նամակում Ակինեանը կրկին բարձրացնում էր իր գրքերն ու ձեռագրերը Վիեննա ուղարկելու հարցը: Ի տարբերութիւն նախորդ դիմումներին՝ այս մէկը մասնակի գրական արգիւնք է ունենում. նոյեմբերին Վիեննա է հասնում Ակինեանի գրքերի մի մասը, իսկ մնացեալը եւ ձեռագրերը մնում են Երեւանում:

Մեր կողմից հրապարակուող փաստաթղթերը վերաբերում են վերը թուարկուած խնդիրներին: Դրանք պահուում են Հայաստանի ազգային արխիւի (ՀԱԱ) եւ Ե. Չարենցի անուան գրականութեան եւ արուեստի թանգարանի (ԳԱԹ) տարբեր ֆոնդերում: Փաստաթղթերը նոր տուեալներ են պարունակում խորհրդային Հայաստանում ականաւոր հայագէտ Հայր Ներսէս վարդապետ Ակինեանի գործունէութեան վերաբերեալ լոյս սփռելով նրա կենսագրութեան մինչեւ այժմ քիչ յայտնի փաստերի վրայ:

Փաստաթղթերը հրատարակում են աւանդական ուղղագրութեամբ: Դրանք վերնագրուել են մեր կողմից, իսկ յաւելումները կատարուել են ուղղանկիւն փակագծերում ([]):

17 Նոյն տեղում, թ. 3:

ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

1 Ներսէս Ակինեանի դիմումը ՀՍԽՀ լուսժողով Ասֆանազ Մուսեանին՝ հայրենիքում Մխիթարեանների հաստատուելու ցանկութեան մասին 29 յունուարի 1925 թ. Երեւան

Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութիւնը, որ 150 տարի է ի վեր կը սպասէր օտար միջավայրի անձկանօք Հայաստանի ազատագրութեան, այժմ, երբ կը տեսնէ կազմակերպուած Հայաստան խիտ առ խիտ հայ բնակչութեամբ, ինքը եւս կը ձգտէ գալ ամփոփուել Հայաստանի մէջ, հոն բարգաւաճելու իր գործունէութիւնը եւ այսպէս ի սպաս դնելու իր ուժերը հայ երկրի մշակման, հայ ժողովրդական լուսաւորութեան եւ հայ մշակույթի զարգացման:

Միաբանութիւնը կը փափագի օգտակար լինել վերադարձնող Հայաստանին զարոցական եւ գիտական ասպարէզներու վրայ:

Միաբանութիւնը կը խնդրէ Խորհրդային Հ[այաստանի] կառավարութիւնէն տալ իրեն գործունէութեան ասպարէզ հնարաւոր սահմաններու մէջ:

Միաբանութեան փափագն է ունենալ.

1. Գիւղատնտեսութեան միջնակարգ զարոց մը, ուր աւանդուէին, բացի գիւղատնտեսական մասնաւոր աւարկաներէ, նախ ա) լեզուներ (հայերէն, ռուսերէն, գերմաներէն, գաղիերէն, անգլերէն), բ) գրականութիւն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, բնական պատմութիւն, գ) ուսողութիւն, բնագիտութիւն, քիմիա: Մանրամասն ծրագիր կը ներկայացուի լուսժողովին¹⁸ եւ հողժողովին¹⁹ ի հաստատութիւն: Դպրոցը կ'ունենայ շորս տարուայ ընթացք: Դասաւանդութիւնները կ'ըլլան Մխիթարեան եւ արտաքին ուսուցիչներէ: Դպրոցը կը բացուի յարմար տեղ մը, ուր Հողժողովումը կը արամադրէ պատշաճաւոր հող եւ, եթէ հնար է, շէնք (թերեւս՝ Հաղբատ): Դպրոցի բոլոր պիտոյքները յանձն կ'առնէ միաբանութիւնը՝ ա-

18 Լուսաւորութեան ժողովրդական կոմիտարիատ:
19 Հողագործութեան ժողովրդական կոմիտարիատ:

ռանց ըլլալու ծանրաբեռնութիւն կառավարութեան:

2. Որքանոց մը: Որքերը կը բերուին արտասահմանէ՝ կրթելու գիւղատնտեսական հողի վրայ:

3. Դպրոցին կից տպարան մը: Միաբանութիւնը մտադիր է իր տպարանէն եւ հրատարակութիւնների մի մասը փոխադրել Հայաստան: Տպարան յանձն կ'առնու նախ կառավարութեան բոլոր պատուէրները՝ վերապահելով իրաւունքը հրատարակելու այս կամ այն պատուէրներէ:

4. Մատենադարան, թանգարան մը կարող է փոխադրել առաջին առիթին իբր 3000 հայ եւ եւրոպական հրատարակութիւններ, թանգարանի համար հանքաբանական ճոխ ժողովածու մը:

5. Գիտական կաճառ մը՝ հետազօտելու երկրին անցեալ պատմութիւնը, հնութիւնները, ագագրութիւնները եւ այլն:

Ինչ կը վերաբերէ Մխիթարեաններուն իբրեւ հոգեւորականներու, կը խնդրէ միաբանութիւնը վայելել այն ամէն արտօնութիւնները եւ ազատութիւնները, ինչ կը վայելէ Լուսաւորչական եկեղեցին:

Միաբանութիւնը յոյս ունի, որ Հայաստանի Խորհրդային կառավարութիւնը կ'ընծայէ իրեն հնարաւորութիւն գործելու Մայր երկրին մէջ վերոյիշեալ ծրագրերով՝ ի պայծառութիւն հայ ժողովրդեան, որուն զարգացման եւ լուսաւորութեան համար մէկ ու կէս տարի զոհած է ինքը իր ուժերը Տաճկաստան Հայաստանի²⁰ մէջ, ուր այժմ չկայ այլեւս գործուղելու ասպարէզ:

Հաւաստեօք շերմ յարգանաց ի կողմէնէ Վիեննայի Մխիթ[արեան] Միաբանութեան Հ. Ներսէս Ակինեան

Պետական կենտր[ոնական] թանգարան 21

ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 5, գ. 28, թ. 16 եւ շՐԸ:
Պատճէն: Մեքենագիր:

20 Այդպէս է փաստաթղթում: Պետք է լինի՝ «Տաճկական Հայաստան»:
21 Հ. Ն. Ակինեանն այդ ժամանակ աշխատում էր Պետական կենտրոնական թանգարանում:

2 ՀԿ(Բ)Կ կենտկոմի քարտուղար Աշոտ Յովհաննիսեանի երկտողը լուսժողով Ասֆանազ Մուսեանին՝ Ներսէս Ակինեանին գրէր տրամադրելու մասին

[3/4 մայիսի 1925 թ.²²]

Մխիթարեանների մատենադարանի համար անհրաժեշտ է, որ կարգադրես մեր պահեստներում պահուած հին եւ նոր հրատարակութիւններից մի կամ երկու օրինակ տրուի ն. Ակինեանին: Մենք չափազանց շահագրգռուած ենք, որպէսզի եւրոպական այդ անկիւնում անկորուստ պահուեն հայերէն բոլոր հրատարակութիւնները՝ գրքերն ու պարբերականները: Ի հարկէ, պէտք է ձրիաբար բաց թողնուի:

Աշոտ [Յովհաննիսեան]

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 290, թ. 155 եւ շՐԸ.: Բնագիր: Ինքնագիր:

3 Լուսաւորութեան ժողովմատի հրահանգը Պետհրատին, Հանրային գրադարանի եւ էջմիածնի մատենադարանի վարիչներին՝ Ներսէս Ակինեանին հնարաւորութիւն ընձեռել ծանօթանալու գրապահեստներում պահուող գրքերին 4 մայիսի 1925 թ. 4352

Լուսժողովի տեղակալ ընկ. [Հ.] Նազուրեանը խնդրում է Ձեզ հնարաւորութիւն տալ քաղ. [Ն.] Ակինեանին ծանօթանալ եւ ցուցակագրել Ձեր հսկողութեան տակ գտնուած գրապահեստներում պահուող հայերէն հին ու նոր գրքերն ու հրատարակութիւնները:

[Լուսժողովմատի] վարչաժնի վարիչ՝ Ս. Աւետեան

Դիւանի վարիչ՝ Հ. Սառիկեան

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 290, թ. 154: Թողոն:

Մեքենագիր:

22 Թուագրում է համաձայն բովանդակութեան:

4

ՀՍԽՀ լուստողկոմի հրամանը հանրապետության սահմաններից գրական նիւթերի արտահանումը թոյլատրող յանձնաժողով կազմակերպելու մասին²³

15 մայիսի 1925 թ.
297

Պր. Յ. Քաղլուսգլխավարին կից ընկ. Գեւորգ Քացախեանի նախազանգիւթեամբ եւ ընկ. Թադեոս Սիլխատարեանի ու Ալեքսանդրա Խեչումեանի անդամակցութեամբ կազմուած է յանձնաժողով, որին արտօնութիւն է տրուած ՀՍԽՀ սահմաններից գրական նիւթեր արտահանելու թոյլտուութիւն տալ:

Լուստողկոմ՝ Ա. Մուսեան

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 785, թ. 119:
Վաւերացուած պատճէն: Մեքենագիր:

5

Ներսէս Ակիմեանի դիմումը լուսաւորութեան ժողովմատին՝ Խորհրդային Վրաստան ուղեւորելու համար իրեն վկայական տրամադրելու խնդրանքով

22 մայիսի 1925 թ.
Երեւան

Մտադրութիւն ունենալով գիտական ուսումնասիրութեամբ ճանապարհորդել Թիֆլիս-Ախալցխա-Ախալքալաք՝ հետազօտելու հայկական ձեռագիրներ, խնդրում եմ տալ ինձ յանձնարարական գրութիւն մը, որ պաշտպանէ ինձ ամէն դժուարութիւնների առաջ:

Թիֆլիս պիտի ուսումնասիրեմ Պետական թանգարան-գրադարանների, իսկ գաւառներում՝ եկեղեցիների եւ անհատականների մօտ գտնուած հայերէն ձեռագիրները:

Յարգանքներով՝ Հ. Ն. Ակիմեան

²³ Հրամանի պատճէնը լուստողկոմատի վարչական բաժնի կողմից մայիսի 16-ին ուղարկուել է քաղլուսգլխավարչութեանը՝ «ի գիտութիւն եւ ի կատարումն» (ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 785, թ. 119):

Մակագրութիւն. «ննդրել Վրաստանի լուստողկոմին հնարաւորութիւն տալ քաղաքացի Ակիմեանին²⁴ ուսումնասիրելու Վրաստանում եղած հայերէն ձեռագրերը: Հ. Նաղուբեան, 23/5/25թ.»:

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 185, թ. 31: Բնագիր: Ինքնագիր:

6

ՀՍԽՀ լուստողկոմատի գրութիւնը Խորհրդային Վրաստանի լուստողկոմատին՝ Ներսէս Ակիմեանին օժանդակելու խնդրանքով

25 мая 1925 г.
Ереван

Член ученой конгрегации Мехитаристов г-р. Нерсес Акинян едет в Грузию для изучения древних армянских рукописей, находящихся в государственных музеях, библиотеках и хранилищах, церквях и у частных лиц.

Прошу Вас не отказать сделать распоряжение, чтобы ему предоставлены были возможность и необходимые удобства для обозрения и изучения этих рукописей.

Замнаркомпроса Г. Язубян

Нач[альник] админ[истрационного] отд[ела] С. Аветян

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 185, թ. 30: Թղթն: Մեքենագիր:

²⁴ Այստեղ հետքաբքիր է «քաղաքացի Ակիմեան» գշումը (այն առկայ է նաեւ Վրաստանի լուստողկոմին ուղղուած գրութիւնում): Սա այն դէպքում էր Հ. Ն. Ակիմեանը հոգեւորական էր ու ինքն էլ գշում է ՀՍԽՀ լուստողկոմատին ուղղուած դիմումում: Սրանով ՀՍԽՀ իշխանութիւնները ցոյց էին տալիս, որ նա «շարքային քաղաքացի» է:

7

Լուսաւորութեան ժողովմատի գրութիւնը Քաղաքական լուսաւորութեան գլխաւոր վարչութեանը՝ Ներսէս Ակիմեանին Վիեննա գրէր արտահանելու մասին

5 յունիսի 1925 թ.
5076

Լուստողկոմ ընկ. [Ա.] Մուսեանը թոյլ է տալիս Միլիթարեան միաբանութեան անդամ քաղ. Ներսէս Ակիմեանին արտասահման արտահանել Հայաստանից, բացի Ձեր թոյլ տուած գրքերից, նաեւ հետեւեալները.

Էմին Տէր-Գրիգորեան. Դամոկլեան սուր²⁵,

Նոյն. Հուր եւ սուր²⁶,

Նոյն. Նոյնը ուսերէն²⁷,

Տէր-Յարութիւնեան. Հայրենիքի առաւօտը²⁸,

Իշխանեան, Բագուի մեծ սարսափները²⁹,

Նոյն. Հասարակական գաղափարները Բ.

Պատկանեանի եւ Ս. Շահազիզի մօտ³⁰

Մոճոռեան. Հայրենի աւերակներ³¹,

²⁵ Է. Տէր-Գրիգորեանց, Դամոկլեան սուր, Դրամա (Էտիդ) երկու արարուածով, Երեւան, 1896, 62 էջ, երկրորդ հրատ., 1900, 104 էջ:

²⁶ Է. Տէր-Գրիգորեանց, Հուր եւ սուր (Ո՞վ է մեղաւոր): Էպիգոններ հինգ արարուածով եւ ապօրէժօղով: 1905թ. Հայ-թաթարական ընդհարումներից, Երեւան, 1906, 187 էջ, երկրորդ հրատ., 1910, 187 էջ:

²⁷ Յ. Թեր-Գրիգորյան, Огонь и меч: (Кто виноват?): Шесть эпизодов из армяно-татарских столкновений 1905 г. на Кавказе, Эривань, 1910, 196 с.

²⁸ Յ. Տէր-Յարութիւնեան, Հայրենիքի առաւօտը, Վէպ, Թիֆլիս, 1914:

²⁹ Բ. Իշխանեան, Բագուի մեծ սարսափները: Անկետային ուսումնասիր. սեպտ. անցքերի 1918թ., Թիֆլիս, 1920, 188 էջ:

³⁰ Բ. Իշխանեան, Հասարակական գաղափարները Բ. Պատկանեանի եւ Ս. Շահազիզի բնաստեղծութիւնների մէջ: Ընդարձակ ներածութեամբ ուսասնայ վերածննդների սոցիալական դասակարգի բնոյթը (սոցիոլոգիական վերլուծութիւն), Թիֆլիս, 1910, 440 էջ:

³¹ Պ. Մոճոռեանց, Հայրենի աւերակները (ճանապարհորդական տպաւորութիւններ եւ յուշեր), Ալեքսանդրապոլ, 1912, 60 էջ:

Ա. ո. Մեծ դէպքերը Վասպուրականում³², Աճառեան. Տաճկահայոց հարցի պատմութիւն³³,

Մրազրային հարցեր վերակազմեալ հնչական կուսակցութեան³⁴:

Յայտնելով այդ մասին՝ խնդրում ենք ուղարկել այդ գրքերը լուստողկոմատ, որպէսզի նրանք յանձնուեն քաղ. Ակիմեանին: Միաժա[թ. 123] մանակ խնդրում ենք ուղարկել մեզ արտահանելու համար նրան թոյլատրուած գրքերի ցուցակը՝ ժողովմատին ներկայացնելու:

[Լուստողկոմատի] վարչաժնի վարիչ՝ Ա. Աւետեան

Դիւանի վարիչ՝ Հ. Սառիկեան [թ. 123 շրջ.]

Մակագրութիւն. «գրառեպլար[ին]: Ուղարկել գրքերը եւ ցուցակը: Գ. Քացախեան, 6.6.է:

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 786, թ. 188 եւ

շրջ.: Բնագիր: Մեքենագիր:

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 755, թ. 123 եւ

շրջ.: Թղթն: Մեքենագիր:

8

Քաղլուսգլխավարչութեան գրութիւնը Լուսաւորութեան ժողովմատին՝ Վիեննա արտահանելու համար Ներսէս Ակիմեանին յանձնելիք գրքերի մասին

8 յունիսի 1925 թ.
832

Ի պատասխան Ձեր 5076 գրութեան՝ ուղարկում ենք ստորեւ յիշուած գրքերը՝ յանձնելու քաղ. Ներսէս Ակիմեանին արտասահման փոխադրելու համար.

1) Էմին Տէր-Գրիգորեան. Դամոկլեան սուր.

³² Ա. ո. Մեծ դէպքերը Վասպուրականում 1914-1915 թուականներին, Երեւան, 1917, 488 էջ:

³³ Հ. Աճառեան, Տաճկահայոց հարցի պատմութիւնը (սկզբից մինչեւ 1915թ.), Կոր Նախիջեւան, 1915, 79 էջ:

³⁴ Մրազրային հարցեր վերակազմեալ Հնչական կուսակցութեան, Թիֆլիս, 1917, 30 էջ:

- 2) Նոյն. Հուր եւ սուր,
- 3) Նոյն. Նոյնը ուսերէն,
- 4) Տէր-Յարութիւնեան. Հայրենիքի առաւօտը,
- 5) Իշխանեան, Բագրի մեծ սարսփները,
- 6) Նոյն. Հասարակական գաղափարները Ռ. Պատկանեանի եւ Ս. Շահազիզի մօտ
- 7) Մոճոռեան. Հայրենի աւերակներ,
- 8) Ա. դօ. Մեծ դէպքերը Վասպուրականում,
- 9) Աճառեան. Տաճկահայոց հարցի պատմութիւն,
- 10) Մրազրային հարցեր վերակազմեալ հնչական կուսակցութեան:

Ինչ վերաբերում է Գրառեպլիվարի կողմից նրան նոյն նպատակով թույլատրուած գրքերի ցուցակին, յայտնում ենք, որ վերջինիս պատճէնը դեռ նա չի ներկայացրել գրառեպլարին, որը կ'ուղարկուի միայն ստանալուց յետոյ:

6 եւ 10 գրքերը մեզ ուղարկուած չեն:

Քաղլուսպլիվար՝ Գ. Քաջախեան

Գրառեպլարի³⁵ նախագահ՝ Ս. Մելիքսեթեան

Քարտուղար՝ Վ. Այվազեան

Մակագրութիւն. «ստացալ վերոյիշեալ 8 գրքերը³⁶ շնորհակալութեամբ: Հ. Ն. Ակինեան»:

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 755, թ. 141:
Բնագիր: Մեքենագիր:

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 795, թ. 1: Բնագիր: Մեքենագիր:

35 ՀԱԱ-ի լուստողկոմիտի Գրականութեան, հրատարակչութեան եւ խաղացանկի վերահսկողութեան վարչութիւն:

36 Փաստորէն, թիւ 6 եւ 10 թուահամարների տակ գնուած գրքերը Հ. Ն. Ակինեանին չեն յանձնուել:

9
Լուստողկոմատի գրութիւնը ժողկոմխորհին՝ Ներսէս Ակինեանին Վիեննա գրքեր առաւահանելու թոյլտուութեան հարցով

13 յունիսի 1925 թ.
5310

Կոմիսարիատիս կողմից ոչ մի արգելք չկայ, որ քաղաքացի [Ն.] Ակինեանին թույլ տրուի արտասահման՝ Վիեննա Մխիթարեան միաբանութեան համար արտահանել մի արկղ գրքեր՝ համաձայն իր ներկայացրած ցուցակի:

Լուստողկոմ՝ Ա. Մուսեան

Վարչաժնի վարիչ՝ Ս. Աւետեան

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 292, թ. 64: Վաւերացուած պատճէն: Մեքենագիր:

10
«Տրանսպորտ» բաժնետիրական ընկերութեան Բարումի գրասենեակի գրութիւնը Երեւանի գրասենեակին, պատճէնը՝ Ներսէս Ակինեանին՝ վերջինի կողմից Վիեննա առաւուղ գրքերի խնդրի մասին

31 1925.
3566

Գր. Ակինյան, отправитель клади по В/квитанции N 269821 поручил нам передать за границу (Вена, Австрия) кладь 1 ящ[ик] книг печатных, прибывшую по упомянутой квитанции.

Для оформления вывоза им были представлены нам – копия отношения Наркомпроса Армении за N 5310 о разрешении вывоза и список вывозимых книг.

Администрация при проверке книг потребовала оформления представленных документов. Поэтому просим возвращаемый при сем список книг (на армянском языке) представить в Наркомпрос для прошнурования и наложения печати, а копию упомянутого отношения заверить в установленном порядке с наложением печати.

Просим значенное проделать по возможности срочно, дабы успеть отправить кладь с первым отходящим пароходом.

Управляющий к[анто]рой
Сихарулидзе

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 292, թ. 65:
Բնագիր: Մեքենագիր:

11
«Տրանսպորտ» բաժնետիրական ընկերութեան գրասենեակի կառավարչի գրութիւնը ՀԱԱ լուստողկոմ Ա. Մուսեանին՝ Ներսէս Ակինեանի կողմից Վիեննա առաւուղ գրքերի եւ դրանց ցանկի մասին

4 августа 1925г.
N 1575

Прилагая при сем копию письма Батумской К-ры Н/О-ва, от 31/VII с.г. за N 3566с приложениями, а именно.

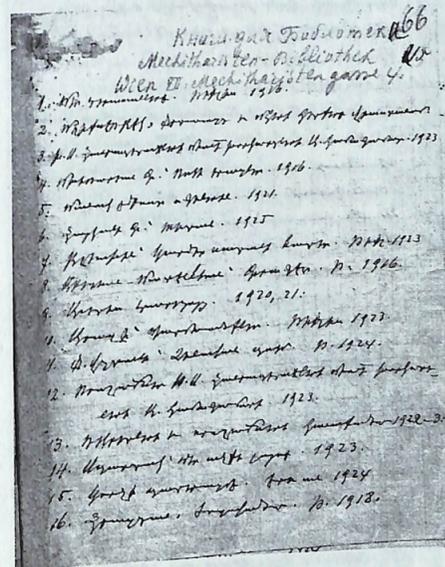
1. Список книг.
2. Копию отношения Наркомпроса. Просим список книг прошнуровать и наложить печать, а копию отношения Наркомпроса заверить в установленном порядке с наложением печати.

Просьба в исполнении не задерживать, дабы иметь возможность книги из Батума отправить в Вену первым пароходом отходящим.

Управляющий Конторой (подпись)

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 292, թ. 63:
Բնագիր: Մեքենագիր:

11 ա
ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 292, թ. 66-71 շրջ.

կայ դրամական սնանկութեան օրերուն, որքան արագ այնքան լաւ:

Հաճեցէք մի ուրախալի լուր հաղորդել լենինական 1925 յունիսին հաւաքած գրքերու եւ լրագիրներու մասին: Ինձ կը թուի, թէ Հախումեան, զղջալով ինձ նուիրաբերած «Բանուոր»-ներու³⁹ մասին, յետ առած է զանոնք, ընդ նոսին ի գատ հաւաքման իմ: Եթէ ուղիղ է գուշակութիւնս, ես սիրով պիտի հրատարէի «Բանուոր»-ներէն, միայն թէ վերադարձուէին ինձ միւս հաւաքած իրերս:

Եթէ ունեցայ միջոց, յուլիսի կէսերուն կը հանդիպիմ լենինական անձամբ ալ հետազօտելու գրքերու հետքերը:

Միշտ սիրով եւ բարեկամական յարգանքներով՝ Հ. Ն. Ակինեան

ԳԱԹ, Ատրպետի Ֆոնդ, գ. 136, թ. 1 եւ շրջ.: Բնագիր: Ինքնագիր:

15

Հ. Ներսէս Ակինեանի դիմումը Հանրային գրադարանի վարիչ Երուանդ Թադիանոսեանին՝ գրադարանի եւ Վիեննայի Միսիոնարեանների Մատենադարանի միջեւ գրափոխանակութիւն իրականացնելու մասին

16 յուլիսի 1926 թ. Երեւան

Ներքին գուցակին մէջ նշանակուած գրքերը Ձեր պահեստից պիտի խնդրէի Վիեննայի Միսիոնարեան Մատենադարանի համար տուեալ օրինակներով:

Փոխարէն պատրաստ է Միսիոնարեան Միաբանութիւնը ուղարկել Հանրային գրադարանից իւր հրատարակութիւններէն այն, ինչ ցանկալի է Ձեզ: Կը դնեմ Միսիոնարեան տպարանի գրացուցակէն մի օրինակ վարչութեանդ տրամադրութեան տակ:

Յարգանքներով՝ Հ. Ն. Ակինեան

Մակագրութիւն 1. «Հայր Ակինեանը խնդրում է ցուցակում նշանակուած գրքերը տալ

³⁹ ՀԿ(բ)Կ Լեւոնակաւանի գաւկունի պաշտօնաթերթը: Հրատարակում էր 1923 թուականից:

իրեն՝ Վիեննայի Միսիոնարեան գրադարանը ուղարկելու՝ փոխարէնը իրենց հրատարակութիւններից տալու պայմանով: Խնդրում եմ Ձեր Կարգադրութիւնը: Եր. Թադիանոսեան»:

Մակագրութիւն 2. «Խնդիրը կարող եմ լուծել այն դէպքում, երբ դուք տեղեկանք կը տաք, թէ պահանջուող գրքերից Հանր[ային] գրադ[արանում] քանի օրինակ կայ: Ա. Մուսեան, 29/7»:

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 260, թ. 19: Բնագիր: Ինքնագիր:

16

Հանրային գրադարանի վարիչի գրութիւնը լուծողիւմ Ա. Մուսեանին՝ Ներսէս Ակինեանի պահանջած գրքերի խնդրի մասին

3 օգոստոսի 1926 թ. 761

Հայր [Ն.] Ակինեանի ընտրած գրքերից մէնք ունենք բազմաթիւ օրինակներ: Այլապէս ես Ձեզ չէի ներկայացնի նրա խնդրիքը:

Եր. Թադիանոսեան

Մակագրութիւն. «Թոյլատրել Ակինեանին տալու ցուցակում նշանակուած գրքերը: Միաժամանակ կազմել նրանցից պահանջուելիք գրքերի ցուցակը եւ ներկայացնել: Ա. Մուսեան, 4/8»:

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 260, թ. 18: Բնագիր: Ինքնագիր:

17

Քաղաածք Հայաստանի գրականութեան եւ ուսուցչական գործերի զլխատը վարչութեան կոլեգիայի նիստի արձանագրութիւնից՝ Ներսէս Ակինեանի նամակների առաջման մասին

29 ապրիլի 1927 թ. 7

Ներկայ էին՝ ընկ. ընկ. Կ. Ղազարեան, Վ. Այվազեան եւ Ա. Գեւորգեան:

Օրակարգ՝

[...] 5. Ն. Ակինեանի դիմումը, որով խնդրում է թոյլատրել տպագրելու նամակներ՝ զանազան քաղաքներ ուղարկելու, Վիեննայում

տպագրուելիք «Խոտորչուրը 1910 թ.» վերնագրով արքմի համար նիւթեր եւ լուսանկարներ հաւաքելու առթիւ:

[...]

Նախագահ՝ ընկ. Այվազեան, քարտուղար՝ ընկ. Ս. Ամիրեան

ԼՍԵՑԻՆ

որոշեցին

5. Ն. Ակինեանի դիմումը, որով խնդրում է թոյլատրել տպագրելու նամակներ՝ զանազան քաղաքներ ուղարկելու, Վիեննայում տպագրուելիք «Խոտորչուրը 1910 թ.» վերնագրով արքմի համար նիւթեր եւ լուսանկարներ հաւաքելու առթիւ:

Արգելել: Ինչ արքմի մասին է խօսքը: Տեղեկութիւն պահանջել:

Նախագահ՝ [Վ.] Այվազեան

Քարտուղար՝ Ս. Ամիրեան

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 3 (2ա), գ. 7, թ. 8: Բնագիր: Մեքենագիր:

18

Համկ(բ)Կ Անդրկովկասեան երկրային կոմիտէի ֆարտուղար Մամիա Օրախելաշուրիի «յոյժ գաղտնի, անձամբ» նշագրումով գրութիւնը ՀԿ(բ)Կ կենտկոմի ֆարտուղար Հայկ Յովսէփեանին՝ Ներսէս Ակինեանի մասին

20 մարտ 1928 շ. Կիփլիս

Зак[авказский] ГПУ⁴⁰ в обзоре деятельности римского католического духовенства в Закавказии ставит перед Закавказским крайкомом, в числе прочих, вопрос о ликвидации Эриванской католической миссии венских мхитаристов в лице архим[андрита] Нерсеса Акиняна. Последний прибыл сюда по специальному заданию Ватикана и маскируется научными занятиями в Эчмиадзинской библиотеке и Госунте, занялся миссио-

⁴⁰ Государственное политическое управление - Պետական քաղաքական վարչութիւն (ՊՔՎ):

нерской работой, сблизился с католикосатом и вел переговоры об унии. Зак[авказский] ГПУ заявляет, что ему не удастся добиться через Арм[янский] ГПУ удаления Акиняна из Армении (соответственный агент Ватикана в Грузии катол[ический] монах Батманов выслан и заключен в Соловках на 10 лет постановлением Зак. и ОГПУ⁴¹).

Закрайком предлагает ЦК КП(б)А в возможно краткий срок ознакомится с вопросом о работе Акиняна и вынести решение о непрепятствовании органам ГПУ поступить с ним необходимым образом.

Секретарь ЗКК ВКП(б) М. Орахелашвили

Մակագրութիւն. «т. Гюликевхяну⁴². Считаю, что Акиняна надо выслать. Надо затребовать материал от ГПУ и оформить высылку. А. Овсеян»:

ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 8, գ. 38, թ. 16: Բնագիր: Մեքենագիր:

19

Լուսժողովմատի «խիստ գաղտնի» նշագրումով գրութիւնը Պետադվարչութեանը՝ Ներսէս Ակինեանից առգրաւուած ձեռագրերի մասին

9 յուլիսի 1928 թ. 1066

Խնդրում ենք թոյլ տալ ընկ. Յակոբ Զօրեանին ստուգելու եւ կազմելու ցուցակ Ն. Ակինեանից վերցրած բոլոր ձեռագրերի:

Այդ աշխատանքը կատարելուց յետոյ ընկ. Զօրեանն այդ առթիւ կը զեկուցի թէ՛ Ձեզ եւ թէ՛ մեզ, որից յետոյ կոմիսարիատս կը յայտնի իջ ենթադրութիւնն Ակինեանի ձեռագրերի մասին:

⁴¹ Объединённое государственное политическое управление - Միացեալ պետական քաղաքական վարչութիւն (ՄՊՔՎ):

⁴² Հայկ Գիւլիքելիւեան, ՀԿ(բ)Կ կենտկոմի քարտուղար:

ԳԱԹ, Ստեփան Կանայեանի ֆոնդ, գ. 245, թ. 5-6 շրջ.: Բնագիր: Ինքնագիր:

24

Հ. Ներսէս Ակիմեանի նամակը Արշակ Սաֆրաստեանին՝ «Մասիս» ամսագրին յօդուած ուղարկելու պատրաստակամութեան մասին⁴⁸

27 նոյեմբերի 1929 թ.
Վիեննա

Սեծապատիւ պր. Արշակ Սաֆրաստեան,
Սիրելի բարեկամ.

Կը ներէք ինձ, եթէ Ձեր 9 մայիս թուակիր շնորհատրականին եւ բարեմաղթականին այսքան ուշ կու գայի պատասխանելու: Այն ժամանակ հարկ եղած էր ինձ յոգնած ջղերս հանգստացնելու համար: ապրիլ քաղաքէս դուրս: Փափագս էր պատասխանիս հետ ուղարկել փրցուած էջ մը յիշողութիւններէս պատուական «Մասիս»-իդ⁴⁹ համար: Թէպէտ ուշ, բայց դարձեալ տաք սրտով կը յայտնեմ շնորհակալութիւնս ազնիւ զգացումներուդ համար: Երեւան չէր յաջողած ինձ պատահիլ Ձեզ 1926 թուին, որովհետեւ կը գտնուէի Բաթում-Թիֆլիս: Վերադարձիս լսեցի Ձեր հոն ըլլալը: Մինչ կը հարցնէի Ձեր բնակավայրն եւ յարմար ժամին Ձեզ հետ տեսակցելու ի ձեռն պր. Հ. Բիւզանդեանի, ցաւով տեղեկացայ, թէ Դուք մեկնած էք արդէն: Շատ ուրախ պիտի ըլլայի, եթէ ունենայի այս պատահութիւնը:

Կը յայտնէիք յուսատու բարեմաղթանքներ ձեռագիր հաւաքածոյքներու մասին: Շնորհակալութիւն: Կը յուսամ եւ ես, թէ մի օր պիտի հասնեն ինձ անոնք. բայց ժամանակի անորոշութիւնը կը տանջէ իմ հոգիս: Դիմեցի այլեւայլ անգամներ զանազան կոմիսարներու, բայց ոչ մի դրական կամ ժխտական պատասխան: Կը լսեմ միայն բարեկամներէ, թէ անոնք կը գտնուին Պետական թանգարանի եւ Մատենադարանի մէջ՝ ի պահ իմ անուանս: Ինձ անհրաժեշտ է սակայն հաւաքած

48 Նամակը գրուած է «Հանդէս ամսօրեայ» ամսագրի ձեւաթղթի վրայ:
49 1928 թուականից Արշակ Սաֆրաստեանը Լոնդոնում անգլերէնով հրատարակում էր «Մասիս» պարբերականը:

նիւթերս ունենալ առձեռն՝ շարունակելու համար աշխատանքներս նուիրուած յատկապէս միջնադարեան հայ գրականութեանը:

Ձեր -ին չգիտեմ ինչ նիւթ աւելի յարմար պիտի գայ: Կ'ուղարկեմ յօդուածիկ մը գրուած առթիւ այցելութեանս Օշական⁵⁰: Եթէ Ձեր թերթի ուղղութեանը կը համապատասխանէ, հաճեցէք հրատարակել. այլապէ՛ս ընթացէք անոր հետ ինչպէս պատշաճ կը տեսնէք: Դժբախտաբար, իմ ծանօթութիւնս անզոյիւրէն լեզուի հետ այնպէս տկար է, որ չեմ կարող փորձել այդ լեզուով շարագրել:

Հիտիրիտեան ի հայկական համեմատութիւններդ հետաքրքրական են, թէեւ դժուարին է նոյնութիւնը հաստատել: Արտաքին նմանութիւններուն դէմ շատ անգամ անուանց լեզուաբանական, ձայնագիտական, յառաջագոյութեան օրէնքները հակասական դիրք կը բռնեն: Յամենայն դէպս, անոնք զրգիւ պիտի ըլլան օտար պատմագէտ-լեզուագէտներուն իրենց համեմատական ուսումնասիրութիւններուն մէջ նկատի առնելու նաեւ հայ անունները:

Մաղթելով Ձեր -ին ամէն յաջողութիւններ իմ յարգանքներով՝
Հ. Ն. Ակիմեան

Յ. Գ. Մեր հաւաքածոյքին մէջ ողբացեալ Ա. Բաֆֆի հրատարակած -ը պակասաւոր է: Կը պակսին թիւ , 13, [թիւ] , [] 28, 31, 32, 34, [թիւ] , 45, 46, 47, 48, [թիւ] , [] 49, 56, 59: Եթէ ժամանակ եւ դիւրութիւն ունէք լրացնելու մեր հաւաքածոյքը, հաճեցէք յանձն առնել:

Որչափ կը յիշեմ, տարիներ առաջ այս խնդրով մի անգամ դիմած էի Ձեզ եւ ինչ-ինչ ստացած: Կանխիկ շնորհակալութիւններ:

Նոյն

ՀԱԱ, ֆ. 412, ց. 1, գ. 884, թ. 3 եւ շրջ.: Բնագիր: Ինքնագիր:

50 Ն. Ակիմեանի ճշուած յօդուածը վերնագրուած է՝ «Ս. Մեարոպի տօնը Օշականի մէջ (Յուշեր Հայաստանէն)»:
51 Այդպէս է բնագրում:

25

Հ. Ներսէս Ակիմեանի դիմումը ՀՍԽՀ լուսժողկոմ ներսիկ Ստեփանեանին՝ իր գիտական գործունէութեան եւ երեւանում մնացած գրիտը Վիեննա ուղարկելու մասին

29 ապրիլի 1934 թ.
Վիեննա

Խ[որհրդային] Հ[այաստանի] լուսժողկոմատի սիրայօժար թոյլտուութեամբ եւ առատաձեռն օժանդակութեամբ ունեցած էի բախտաւորութիւն 1924-1925 տարիներուն ուսումնասիրել Երեւանի Պետ[ական] թանգարանի հայերէն ձեռագիրները: Այս վեհանաճ վերաբերութեան համար յաւէտ երախտագէտ եմ մեծարգոյ լուսժողկոմատին:

Շնորհիւ այն համառօտ քաղուածքներուս, զորոնք կատարած էի ճիշտացում ուսումնասիրութիւններուս, յաջողեցաւ ինձ վերջերս թ. 870 ձեռագրին «Տօնականի յաղագս ճարտասանական կրթութեան» գրուածքը նոյնացնել թէ՛ն Աղէքսանդրացուոյ Նախակրթութեան (ΠΡΟΨΥΜΝΩΣΤΑΝ) հետ: Թէ՛ն ապրած է Քրիստոսէ ետքը առաջին դարուն, իր գրուածքը հասած է թերի եւ աղաւաղուած բնագրով: Հայերէն նորագիտ բնագիրս, թարգմանուած հաւանօրէն Զ դարու երրորդ քառորդին, կը ներկայացնէ զայն թէ՛ հին ձեւին մէջ եւ թէ՛ ամբողջութեամբ:

Կը համարիմ, թէ հայերէն թարգմանութիւնը իբրեւ դասական դարու յոյն հեղինակի մի գրուածքը, պիտի հետաքրքրէ գիտական աշխարհը՝ նախ իբրեւ մնացորդ հայ գիտական գրականութեան ունին մասնաւոր մատենագրական արժէք: Այս պատճառով ալ շատ կարեւոր է ծանօթացնել հայերէն թարգմանութիւնն ամբողջական եւ քննական հրատարակութեամբ:

Ես յեցած իմ քաղուածքներուս վրայ պատրաստած եմ արդէն նախապատրաստական ուսումնասիրութիւն մը, որ լոյս պիտի տեսնէ «Հանդէս ամսօրեայ»-ի մէջ: Սիրով պիտի ուզէի պատրաստել հրատարակութեան նաեւ հայերէն թարգմանութեան բնագիրը, եթէ հնարաւոր ըլլար ինձ ունենալ թ. 870 ձեռագիրը լուսանկարած կամ խնամքով օրինակուած (եթէ ոչ անհնար է ձեռա-

գիրն ի ձեռն Վիեննայի խորհրդային] ներկայացուցչութեան տրամադրել՝ ինձ ժամանակի մը համար):

Կարող էի առնել համարձակութիւն եւ խնդրել մեծայարգ լուսժողկոմատիդ դիւրութեամբ օգտուելու ձեռագրէն ուղղակի կամ անուղղակի:

Եթէ հաւան է լուսժողկոմատին կից Մելգոնեան ֆոնդի գործարկ[ման] յանձնաժողովը, սիրով պատրաստ եմ զնել այս վերակազմուած բնագիրը իր տրամադրութեան տակ՝ հրատարակելու իր գիտական հրատարակութեան շարքին: Իմ փափագս է հայերէն բնագրին կից զետեղել յոյն բնագրին պահպանուած մասերը, իսկ հրատարակութիւնը կատարուած տեսնել Վիեննա, որպէսզի կարենայի անձամբ հսկել տպագրութեան վրայ:

Այս առթիւ պիտի ուզէի նոյն Մ. Յ. Գ. յանձնաժողովին առաջարկել տպագրութեան Ստոյն Կալիսթենեսի Աղէքսանդրի վարուց հայերէն թարգմանութեան բնագրին, զոր ըստ մասի պատրաստած եմ տպագրութեան հին նախակէշառիսեան օրինակի մը համաձայն, ուր հայ բնագիրն աւելի հարազատ ձեւի մէջ պահպանուած է, քան թէ վենետիկի (արդէն սպառուած) տպագրուած բնագիրը, որուն հիմքն եղած է ԺԴ դարու սկիզբը՝ Խաչատուր Կեչառացուոյ խմբագրութեամբ: Թէ՛ եւրոպացի եւ թէ՛ հայ գիտուններէ ընդունած եմ դիմումներ՝ օր առաջ լոյս ընծայած տեսնել այս գործը, որ կարեւոր բնագիր մը կը ներկայացնէ Ե դարու վերջերէն:

Ի վերջոյ թոյլ տուէք ինձ ներկայացնել Ձեզ միւս անգամ իմ խնդիրս ի մասին թոյլտուութեամբ լուսժողկոմատի հաւաքած եմ մասամբ թէ՛ փոխանակութեամբ գրոց ստացուած գրքերուս, որոնք արկղներով պահուած են Պետ[ական] Մատենադարանին մէջ, ուղարկել ինձ: Հակառակ տենադարանին մէջ, ուղարկել ինձ: Հակառակ ինձ եղած յաճախակի խոստմանց՝ չհասան ինձ անոնք մինչեւ օրս:

Երախտագէտ զգացումներով՝ Հ. Ներսէս Վ. Ակիմեան

Մակագրութիւն. «Մելքոնեան ֆոնդին. պրոֆ. Յակոբեանին ի քննութիւն: Ն. Ստեփանեան, 28. .34»:

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 3 (2ա), գ. 58, թ. 18 եւ շրջ.: Բնագիր: Ինքնագիր:

26

ՀՍԽՀ լուստղկոմատի «Մելքոնեան ֆոնդ»-ի գործադրման յանձնաժողովի գրութիւնը լուստղկոմ Ներսիկ Ստեփանեանին՝ Ներսէս Ակիմեանի խնդրանքները վերաբերեալ

1 յունիսի 1934 թ. 853

Պատասխանելով Ձեր մայիսի 28-ի գրութեանը Ներսէս վ. Ակիմեանի գրութեան մասին՝ յայտնում ենք.

ա. «Տօնականի յաղագս ճարտասանական կրթութեան» ձեռագրի լուսանկարումը անհնար է՝ յատուկ լուսանկարչական գործիք չլինելու պատճառով, իսկ արտագրութիւնը կապուած է մեծ ծախքերի հետ: Յետագայում կարելի է լուսանկարել, երբ ստացուի Մելքոնեան ֆոնդի լուսանկարչական գործիքը, որ այժմ ուղարկուած է Երուսաղէմ՝ գաւառական ձեռագիր բառարանները լուսանկարելու համար, իսկ այդ աշխատանքը մինչեւ այս տարուայ վերջը կը լրանայ եւ գործիքը կ'ուղարկուի այստեղ:

բ. Առաջարկուած աշխատութիւնները արտասահմանում տպելու հարցը կապուած է վերադաս մարմինների որոշումից, իսկ Ն. վ. Ակիմեանի ձեռագիրը այստեղ տպելու համար առաջիկայ հնարաւոր չէ, որովհետեւ Մելքոնեան ֆոնդի յանձնաժողովը իր տրամադրութեան տակ ունի հազար մամուլից աւելի այժմէական հայագիտական ձեռագիր, որոնց տպագրութիւնը կարող է տեսել մի քանի տարի:

գ. Ն. վ. Ակիմեանի գրքերի առաջման հարցը մի քանի տարիներից ի վեր գրագրութիւնների նիւթ է դարձել եւ դժբախտաբար տակաւին լուծում չի տրուել: Նրա գրքերը այժմ գտնուում են Հանրային գրադարանում՝ արկղերի մէջ լցուած, մնում է միայն ցուցակագրել իւրաքանչիւր արկղի

պարունակութիւնը եւ կատարել առաքումը: Խնդրում է Ձեր կարգադրութիւնը՝ արագացնելու այդ արկղերի առաքումը:

դ. Նրա խնդրած «Ուղեգրութիւնների» Ա հատորը կ'ուղարկուի նրա հասցէին Փարիզից՝ մեր գործակալի կողմից:

Կից ուղարկում ենք գ. Ն. Ակիմեանի գրութիւնը⁵²:

Մելքոնեան ֆոնդի գործ[ագրման] յանձնաժ[ողովի] պատ[ասխանատու] քարտուղար՝ Յովհ. Յակոբեան

ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 3 (2ա), գ. 58, թ. 17 եւ շրջ.: Բնագիր: Մեքենագիր:

27

Հ. Ներսէս Ակիմեանի նամակը Արշակ Զօպանեանին՝ Երեւանում մնացած գրքերը ստանալու մասին

18 նոյեմբերի 1934 թ. Վիեննա

Սիրելի բարեկամ.

Նախորդ նամակիս մէջ կ'երեւայ, թէ անուշադրութեամբ «կաֆայ» գրած եմ [...] ⁵³[թ. 1]

Յարգանքներով եւ ողջոյններով՝ Հ. Ն. Ակիմեան

3. Գ. «Հանդէս» Ամս[օրեայ], 1928, էջ 105-128. [3.] Մանանդեանի Յունաբան դպրոցի մէկ գլուխն է: Երեք օր յառաջ հասան վերջապէս գրքերու արկղերը՝ թուով 12: Բացի զանոնք մեծ հետաքրքրութեամբ եւ մեծամեծ ակնկալիքներով: Յուսախաբութիւն: Ձեռագիր աշխատանքներու եւ ոչ դոյզն շուրջը չգտայ հոն: Տպագիր գրքերու մեծ հաւաքածոյքս մաղուած է մանր եւ մնացորդն միայն ուղարկուած է ինձ, գլխաւորաբար նոր հրատարակութիւններն եւ Պետ[ական] Մատենադարանէն փոխանակութեամբ գրոց ձեռք բերուած հին հրատարակութիւններ: Ճար

52 Տե՛ս նախորդ փաստաթուղթը:
53 Կրճատուած ընդարձակ հատուածը Խորհրդային Հայաստանում Հ. Ներսէս Ակիմեանի գործունէութեանը չի առնչուում:

չկայ բողոքելու. պէտք է խածնելով լեզուն շնորհակալութիւն միայն յայտնել այս շնորհին համար: Կ'արիւնի սիրտս, երբ կը յիշեմ անքուն գիշերներս, զորոնք զոհած եմ ձեռագիրներուն, ազհօրէն աւելի եւ աւելի օգտուելու համար անոնցմէ: Այժմ թերի կը մնայ⁵⁴ իմ հաւաքածոյքս, որ համօրէն ազգին համար օգտակար պիտի ըլլար: Իսկ այն մնացորդէն օգտուող պիտի ըլլայ եւ

ոչ ոք, վասն զի նախ չէ ամբողջութիւն եւ երկրորդ հաւաքուած է որոշ ծրագրով:

Գարեգին սրբազան⁵⁵ կը գրէ ինձ, թէ Ձեր անուան ուղարկած է յօդուած մը՝ «Հանդէս»-ի համար: Ինչ ըլլալը չգիտեմ: 26 նոյեմբ[երի] 1934»:

ԳԱԹ, Արշակ Զօպանեանի ֆոնդ, գ. 249, թ. 1-2 շրջ.: Բնագիր: Ինքնագիր:

54 Ընդգծումը բնագրինն է:

55 Գարեգին սրբեպիսկոպոս Յովսէփեանը: